

BEZOEK Weteringschans 85D
POST Postbus 15797
1001 NG Amsterdam
TEL 020 624 30 44
FAX 020 622 42 99
E-MAIL info@ferro-mco.nl
KVK 33125884 Amsterdam
Bureau Ferro b.v.

COB MKB-ers en mbo- schoolverlaters

**Rapport met de resultaten van een kwalitatief
onderzoek**

Versie 1.2

in opdracht van:

Sociaal en Cultureel Planbureau

auteurs:

drs. Judith van Male

ons projectnummer:

3434

datum:

7 september 2009

Inleiding

1 Aanleiding onderzoek

In aanvulling op het COB heeft het SCP in het derde kwartaal van 2009 Ferro opdracht gegeven om een kwalitatief onderzoek uit te voeren onder MKB-ers en mbo-schoolverlaters.

2 Opzet, uitvoering en selectie

Het onderzoek is uitgevoerd in Amsterdam. In totaal zijn vier minigroepen gehouden van ieder anderhalf uur: twee groepen (één met mbo-ers, één met MKB-ers) op de locatie van Ferro en twee groepen (één met mbo-ers, één met MKB-ers) op een andere locatie in het centrum van Amsterdam.

Het veldwerk is uitgevoerd op 18 en 19 augustus 2009. Twee projectleiders van Ferro hebben het onderzoek uitgevoerd: één projectleider heeft de twee minigroepen met mbo-ers gedaan, de andere heeft de twee groepen met MKB-ers gemodereerd. De gesprekken zijn gevoerd aan de hand van een gespreksleidraad die in nauw overleg met de opdrachtgever is opgesteld.

De groepen waren als volgt samengesteld:

- één groep met vijf mbo-schoolverlaters:
  - vrouw, 19 jaar, mbo juridische dienstverlening, Zaandam;
  - vrouw, 20 jaar, mbo zorg en welzijn, Avenhoorn;
  - vrouw, 21 jaar, mbo zorg en welzijn, Purmerend;
  - man, 21 jaar mbo hotelmanagement, Diemen;
  - man, 21 jaar, mbo toerisme en recreatie, Amstelveen;
- één groep met drie mbo-schoolverlaters:
  - man, 19 jaar, mbo ICT, Amstelveen;
  - vrouw, 21 jaar, mbo detailhandel, Amsterdam, opleiding niet afgemaakt;
  - vrouw, 19 jaar, mbo 'ondernemer', Amsterdam;
- één groep met vijf MKB-ers:
  - drie mannen en twee vrouwen;
  - afkomstig uit Amsterdam, Hoofddorp, Volendam en IJmuiden (2);
  - manager speelgoedbedrijf 100 fte (in loondienst); dga (directeur grootaandeelhouder) exportbedrijf 120 fte; dga kapperszaak (2 filialen) 13 fte; dga bakkerij (5 bakkerijen) 20 fte; dga horecaonderneming, 3 fte;
  - variërend in leeftijd van 36 jaar (de jongste) tot 62 jaar (de oudste);

- één groep met vijf MKB-ers:
  - vier mannen en één vrouw;
  - drie afkomstig uit Amsterdam, één uit Diemen en één uit Rotterdam;
  - dga retail 40 fte; dga bedrijf dat evenementen organiseert, 10 fte; dga beveiligingsbedrijf, 19 fte; manager (in loondienst) verpakkingsindustrie, 28 fte; manager (in loondienst) keukenbedrijf, 100 fte;
  - variërend in leeftijd van 38 jaar (de jongste) tot 64 jaar (de oudste).

3 Algemeen

Het rapport is tot stand gekomen op basis van een uitgebreide analyse van de uitkomsten. Daarbij zijn zowel verbale als non-verbale signalen (zoals lichaamstaal, intonatie die enthousiasme of juist weerstand verradt) meegenomen. De uitkomsten geven een goede indicatie van hoe de onderzoeksgroep tegen de economische crisis en de rol van Nederlandse overheid daarin aankijkt, en welke aspecten daarbij een rol spelen. Mening en gedachten mogen bij kwalitatief onderzoek niet direct getalsmatig worden geëxtrapoleerd (in de zin dat je kan stellen dat als drie van de 30 respondenten iets vinden, die mening 'dus' bij 10% voorkomt). Om die reden vermelden wij in onze rapportage geen aantallen.

Wij hebben het rapport opgedeeld in drie basishoofdstukken: onderzoeksverantwoording, resultaten en conclusies. Gekozen citaten representeren in de ogen van de onderzoeker meningen of houdingen die relevant zijn voor begrip van de context.

Ferro is lid van de MOA (Marktonderzoekassociatie) en Esomar, als ook van de Research Keurmerkgroep, en respecteert de bijbehorende richtlijnen voor kwalitatief marktonderzoek, zoals weergegeven in de ICC/ESOMAR gedragscode. Ook is Ferro gecertificeerd volgens de internationale normen ISO 9001: 2000 en ISO 20252:2006 (de laatste betreft de norm die de Research Keurmerkgroep vereist en die speciaal is ontwikkeld voor de marktonderzoekbranche).

Resultaten

1 Mbo-schoolverlaters

Beschrijving van de groepen

In de eerste groep gaan de drie vrouwelijke deelnemers aan een nieuwe opleiding beginnen. Een jongen is er tijdens zijn stage achtergekomen dat het baanperspectief dat de studie hem biedt niet bij hem past en is nu zoekende wat hij verder wil:

Ik heb een opleiding in het toerisme gedaan en ben in mijn derde jaar gestopt. Ik moest stage lopen en kwam op een kantoor terecht van 9 tot 5 en werd stapelgek. Ik heb nagevraagd of ik geen andere dingen kon doen met deze opleiding, maar 95% was kantoorwerk.

Man, 21 jaar, mbo toerisme en recreatie, Amstelveen, 1° groep

De andere jongen heeft zijn mbo-opleiding hotelmanagement wel afgemaakt maar wil daar niet in gaan werken. Hij gaat eerst een jaartje reizen en wil dan beslissen wat hij verder gaat doen (baan zoeken of verder studeren). Hij werkt op dit moment bij een supermarkt. Zijn reisplannen roepen bij drie andere deelnemers de reactie op dat zij dat ook wel zouden willen. Eén van de meisjes zegt daar geen behoefte aan te hebben.

In deze groep zijn de meisjes in hun toekomstdromen veel meer 'down-to-earth' dan de jongens. Zien de jongens een jaartje reizen als een soort escape uit het huidige bestaan, - persoonlijke groei en nadenken over wat je wil - voor de meisjes is een grote reis meer iets dat ze gaan doen als ze hun opleiding hebben afgemaakt en weten wat ze beroepsmatig willen. Een grote reis wordt door hen meer gezien als een intermezzo tussen studie en het echte leven. Dat echte leven bestaat uit werk, relatie en gezin, of zoals ze zelf betitelen 'huisje, boompje, beestje':

Ik wil de wereld rond en me zolang mogelijk distantiëren van vastigheid.

Man, 21 jaar, mbo toerisme en recreatie, Amstelveen, 1° groep.

Ik ga een halfjaartje backpacken in Australië. Het liefst zou ik iets met muziek gaan doen in een ver land. Hier heb ik er een beetje genoeg van.

Man, 21 jaar, mbo hotelmanagement, Diemen, 1° groep

Ik wil eerst mijn school afmaken (hbo-opleiding recht) en dan een beetje reizen. Nu kun je dat soort dingen nog doen. Als je eenmaal getrouwd bent en een baan hebt, doe je dat niet meer.

Vrouw, 19 jaar, mbo juridische dienstverlening, Diemen, 1° groep

De toekomstplannen van de meisjes zijn ook concreter en realistischer dan die van de jongens.

Ik zou wel iets met film willen, dat is mijn oude passie. Het zou geweldig zijn als je tv-programma's kan maken zoals Floortje Dessing.

Man, 21 jaar, mbo toerisme en recreatie, Amstelveen, 1^e groep

Ik ga nu aan een opleiding SPW beginnen. Daar is altijd werk in te vinden. Ik zou graag visagie gaan doen maar die opleiding is erg duur. Uiteindelijk wil ik een hbo-opleiding doen. Ik merk dat er veel hbo-ers gevraagd worden. Dat vind ik toch wel belangrijk.

Vrouw, 21 jaar, mbo zorg en welzijn, Purmerend, 1e groep

In de tweede groep mbo-ers zijn de verschillen in toekomstplannen groot. De jongen in het gezelschap heeft zijn ICT-opleiding afgerond maar twijfelt nu of hij de rest van zijn leven in de ICT wil werken. Hij denkt nog een andere opleiding te gaan doen maar weet niet welke. Eén van de meisjes heeft net de opleiding 'ondernemer' afgerond. Op dit moment is ze zoekende naar een vervolgstudie op hbo-niveau en een baan die ze met die opleiding kan combineren. Het andere meisje is in februari met haar opleiding gestopt en heeft naar eigen zeggen sinds die tijd helemaal niets meer gedaan. Ze vertelt dat haar ouders de druk opvoeren om haar zover te krijgen werk te gaan zoeken maar tot nu toe heeft ze geen serieuze pogingen gedaan. Ze zegt van zichzelf dat ze lui is en van binnenuit geen sterke drive voelt om weer iets te gaan doen, maar dat ze zich wel realiseert dat er iets moet gebeuren: opleiding of werk:

Op dit moment heb ik het wel naar mijn zin. Ik lig met dit weer lekker op het strand. Maar ik heb me ook doodverveeld hoor. Ik denk dat ik een beetje lui ben. Mijn ouders zeggen dat ik wat moet doen. Ik ga ook wel wat doen hoor, maar ik weet nog niet wat.

Vrouw, 21 jaar, mbo detailhandel, Amsterdam, 2^e groep

De deelnemers in de tweede groep hebben dezelfde toekomstdromen als de meiden in de eerste groep. Ook hier worden deze omschreven als 'huisje, boompje, beestje'. Ze willen alle drie een leuke en goede baan, een gezin, een mooi huis en een auto voor de deur. De jongen voegt eraan toe dat hij veel geld wil gaan verdienen zodat hij parttime kan gaan werken:

Een mooi huis wil ik en een vrouw. Ik wil parttime werken en liefst veel geld hebben zodat ik kan doen wat ik wil. Misschien moet ik de loterij maar winnen.

Man, 19 jaar, mbo ICT, Amstelveen, 2e groep

Economische crisis

In de eerste groep komen er aarzelend reacties op de vraag welke associaties de deelnemers hebben bij de economische crisis. Eén meisje vertelt dat ze er vooral wat van gemerkt heeft aan de baantjes die ze de laatste tijd heeft gehad. Ze kreeg vaak een nuluren contract aangeboden en tijdelijke contracten werden nooit verlengd. De andere respondenten zeggen in reactie op haar verhaal dat zij er zelf niets van gemerkt hebben. Een van hen heeft weliswaar zijn baan verloren maar zegt dat dit niet door de crisis kwam en dat ze daarna snel weer een andere baan had. Een andere deelnemer vertelt over een vriend die moeilijk aan werk komt in de bouw. Ook anderen hebben verhalen over (ouders van) vrienden met eigen problemen die in de problemen zijn gekomen. Eén deelnemer denkt bij de economische crisis aan Amerika waar volgens hem de problemen begonnen zijn. Deze associatie vindt echter geen weerklank in de groep:

Amerika heeft het verkloot, dat is mijn associatie.

Man, 21 jaar, mbo ICT, Diemen, 1e groep

Ik heb nu een baantje en ik heb er geen last van. Vrienden van mij wel. Die werkten in de bouw en daar gaat het niet goed.

Man, 21 jaar, mbo toerisme en recreatie, Amstelveen, 1^e groep

Ik heb wel meegemaakt dat mijn contract niet werd verlengd, maar ik vond die baan niet leuk. Ik kreeg daarna meteen weer een ander baantje in de horeca.

Vrouw, 20 jaar, mbo zorg en welzijn, Avenhoorn, 1^e groep

In de tweede groep zijn de associaties met de economische crisis grotendeels rationeel en afstandelijk van aard. De deelnemers denken aan ontslagen, bezuinigingen, banken met problemen en consumenten die minder uitgeven:

Dat er ineens weinig geld is. Ik denk ook aan banken. Iedereen heeft weinig geld.

Vrouw, 19 jaar, mbo 'ondernemer', Amsterdam, 2^e groep

Mensen geven minder uit, maar je moet het juist nu wel uitgeven. Dan hoort het vanzelf beter te gaan

Man, 19 jaar, mbo ICT, Amstelveen, 2^e groep

Op de vraag of de crisis ook emoties oproept wordt verschillend gereageerd. In de eerste groep lijken de emoties meer mee te spelen dan in de tweede. Hier zeggen enkele respondenten dat ze in het begin van de crisis toch wel schrokken en zich afvroegen wat de consequenties zouden zijn:

Aan het begin dacht ik wel, wat gaat er allemaal gebeuren.

Vrouw, 21 jaar, mbo zorg en welzijn, Purmerend, 1e groep

Ik dacht eerst: o jé, dit gaat heel erg worden.

Vrouw, 19 jaar, mbo juridische dienstverlening, Diemen, 1e groep

Toen het begon, werd er ook best heftig over gesproken.

Man, 21 jaar, mbo toerisme en recreatie, Amstelveen, 1e groep.

Dit leidt in deze groep ook tot de conclusie dat het tot nu toe allemaal wel meevalt. Geen van de respondenten zegt persoonlijk nadeel van de crisis te hebben ondervonden. Er wordt met de beschuldigende vinger naar de media gewezen. Die zouden het allemaal veel erger hebben voorgesteld dan het is. Eén respondent nuanceert dit enigszins door op te merken dat er natuurlijk ook mensen zijn die wel ernstig zijn getroffen:

Het is door de media opgeblazen. Die brengen het zo extreem. Als er één failliet gaat, gaat meteen de hele wereld failliet.

Man, 21 jaar, mbo hotelmanagement, Diemen, 1e groep

Voor sommige mensen is het natuurlijk ook heel erg. Ik leef wel met ze mee.

Vrouw, 21 jaar, mbo zorg en welzijn, Purmerend, 1e groep

In de tweede groep zijn de emoties nagenoeg afwezig bij het onderwerp 'economische crisis'. De respondenten zeggen dat het hun weinig doet. Als de jongen opmerkt dat hij aandelen van Aegon heeft aanschafte op het dieptepunt van de beurs en daar veel winst op hoopt te maken, vragen de andere twee respondenten geïnteresseerd hoe dat dan werkt.

In beide groepen wordt de ernst van de crisis gebagatelliseerd. Verschillende deelnemers zeggen gehoord te hebben dat het alweer beter gaat. In de tweede groep zegt een respondent gehoord te hebben dat de economie zich in de zomer 2010 weer gaat herstellen. In de eerste groep is men daar wat minder optimistisch over en denkt men dat er twee á drie jaar nodig zijn voor herstel van de economie. In deze groep wordt door een jongen opgemerkt dat de euro de economische crisis in Europa enigszins tempert. Dit wordt door de andere deelnemers beaamd:

Ik denk dat we geluk hebben dat we in Europa leven, als eenheid. Ik denk dat we met onze munt best sterk staan.

Man, 21 jaar, mbo hotelmanagement, Diemen, 1^e groep

Als je de dollar naast de euro legt is dat wel duidelijk.

Man, 21 jaar, mbo toerisme en recreatie, Amstelveen, 1^e groep.

Twee jaar geleden dacht ik daar wel anders over. Je weet niet hoe het geweest zou zijn als we nog de gulden hadden gehad.

Vrouw, 21 jaar, mbo zorg en welzijn, Purmerend, 1° groep

In de eerste groep wordt opgemerkt dat de aanvankelijke zorg over de crisis steeds minder wordt naarmate de crisis langer duurt. De aanhoudende berichtgeving over economische malaise in combinatie met het uitblijven van persoonlijke gevolgen voor de deelnemers, lijkt de interesse in het onderwerp te hebben verflauwd:

In het begin was ik nog wel geïnteresseerd. Maar naarmate het langer duurt wordt het zo'n sleur.

Man, 21 jaar, mbo toerisme en recreatie, Amstelveen, 1° groep.

Het is net als met Irak. Het is zo standaard geworden.

Vrouw, 19 jaar, mbo juridische dienstverlening, Diemen, 1° groep

Twee deelnemers in de eerste en één in de tweede groep zeggen totaal geen idee te hebben hoe ernstig de crisis is en hoelang die nog kan duren. Ze zeggen dat het onderwerp hen niet interesseert omdat ze nog niets van de crisis gemerkt hebben en dat het nieuws daarover het ene oor in en het andere weer uit gaat.

Over de gevolgen van de crisis op langere termijn, wordt in beide groepen luchtig gedaan. Over het algemeen denken de deelnemers dat de economische malaise wel weer zal overwaaien en dat er op langere termijn geen gevolgen zijn waar ze zelf iets van zullen merken. De deelnemers zijn het erover eens dat het hen niet zal raken, ook niet op langere termijn. De enige vrees die in beide groepen geuit wordt, is dat er bezuinigd gaat worden, bijvoorbeeld op onderwijs, zorg en woningbouw. Dat zou kunnen betekenen dat de werkdruk in zorg en onderwijs zou kunnen oplopen vanwege bezuinigingen op personeel en dat het in de toekomst moeilijker zou kunnen worden om een betaalbare woning te vinden. Dit lijkt de gemoederen bij de deelnemers niet sterk bezig te houden. In beide groepen is de houding van de deelnemers: wie dan leeft, wie dan zorgt:

Als het langer blijft duren, zullen we het wel merken.

Man, 21 jaar, mbo toerisme en recreatie, Amstelveen, 1° groep.

Dan blijf ik zo lang mogelijk student.

Vrouw, 21 jaar, mbo zorg en welzijn, Purmerend, 1° groep

Het zal vooral ten koste gaan van de luxere dingen: minder flatscreens, minder treinstations, minder nieuwe wijken.

Man, 21 jaar, mbo hotelmanagement, Diemen, 1° groep

Misschien dat er na de crisis minder winkels zullen overblijven.

Man, 19 jaar, mbo ICT, Amstelveen, 2° groep

Ja, maar ik denk dat vooral de kleinere winkels zullen verdwijnen. De grote winkelketens redden het wel.

Vrouw, 19 jaar, mbo 'ondernemer', Amsterdam, 2° groep

Over het algemeen hebben de mbo-schoolverlaters zelf weinig gemerkt van de crisis. Alleen in de eerste groep is er een meisje die de indruk heeft dat werkgevers wat voorzichtiger zijn geworden: zelf heeft ze nu al meerdere malen meegemaakt dat een tijdelijk contract niet verlengd werd. Geen van de andere respondenten heeft het gevoel dat het door de crisis moeilijker is geworden om werk te vinden. Zelfs het meisje in de tweede groep die haar studie heeft afgebroken en al een half jaar werkloos thuis zit, heeft een zeer optimistisch beeld van haar kansen op werk:

Als ik zou willen heb ik zo een baan in een winkel. Ik ben vaak winkels afgeweest voor werk. Als ze mijn cv zagen wilden ze me wel hebben. Maar ik wilde zelf niet. Ik solliciteerde eigenlijk alleen omdat mijn ouders dat wilden.

Vrouw, 21 jaar, mbo detailhandel, Amsterdam, 2° groep

In beide groepen heeft geen van de respondenten het gevoel dat de crisis hem of haar persoonlijk zal raken. In de directe omgeving (ouders, vrienden, familie) heeft men geen ernstige dingen als gevolg van de crisis meegemaakt. Eén meisje in de tweede groep vertelt dat haar vader geld heeft verloren met aandelen maar doet daar tamelijk luchtig over. Verder heeft geen van de respondenten naar eigen zeggen ouders die als gevolg van de crisis onzeker zijn over hun baan, ontslagen dreigen te worden of al werkloos zijn. Ook voor het eigen arbeidsmarktperspectief wordt niet gevreesd. Niemand is bang dat het door de crisis moeilijker zal worden om werk te vinden. Iedereen is er van overtuigd dat je kansen op de arbeidsmarkt afhankelijk zijn van je eigen kwaliteiten, motivatie en de mate waarin je je best doet om werk te vinden. De respondenten in beide groepen zeggen dan ook dat ze in hun studiekeuze nauwelijks beïnvloed worden door de economische situatie. Alleen de respondent in de eerste groep - zij is de enige die zegt persoonlijk iets van de crisis gemerkt te hebben - zegt voor een studie te kiezen in de zorg omdat daar altijd mensen nodig zijn ook als het economisch slecht gaat. Daar wordt door een andere respondent tegenin gebracht dat er door bezuinigingen wel ontslagen vallen in de zorgsector.

Naar aanleiding van bezuinigingen in de zorg, komt in de eerste groep het onderwerp stage aan de orde. Twee respondenten hebben stage in een zorginstelling gelopen en hadden de indruk dat de bezuinigingen op het personeel werden opgevangen door stagiaires. Ze werden naar eigen zeggen aan hun lot overgelaten en hadden werkzaamheden moeten verrichten die eigenlijk door gediplomeerd personeel gedaan zouden moeten worden:

Ik werd op een afdeling gezet en moest mensen wassen. Ik moest maar zien hoe ik dit deed,. Ik kreeg er geen begeleiding bij.

Vrouw, 21 jaar, mbo zorg en welzijn, Purmerend, 1° groep

Ik werd in mijn stage ook wel een beetje gebruikt.

Vrouw, 20 jaar, mbo zorg en welzijn, Avenhoorn, 1° groep

Op de vraag wie dan wel door de crisis worden getroffen, wordt in beide groepen geantwoord dat dat vooral de oudere werknemers zijn en werknemers in bepaalde branches die het moeilijk hebben door de crisis, zoals de banken en de bouw. De respondenten verschillen van mening over wat onder 'ouder' verstaan moet worden. Sommigen denken aan ouder dan 40. Anderen denken niet zozeer aan een leeftijd als wel aan de mate waarin mensen gesetteld zijn en financiële verplichtingen hebben:

Vanaf 25 jaar krijg je er, denk ik, al last van. Dan zoek je een vaste baan en die is moeilijker te vinden. Je hebt je vaste lasten en zo.

Man, 19 jaar, mbo ICT, Amstelveen, 2° groep

Ik denk meer aan mensen rond de 40 jaar.

Vrouw, 21 jaar, mbo detailhandel, Amsterdam, 2° groep

Volgens de deelnemers heeft deze groep het niet alleen moeilijker vanwege verminderde kansen op de arbeidsmarkt, maar ook doordat de vaste lasten steeds hoger worden en de salarissen niet evenredig mee stijgen.

De crisis lijkt nagenoeg geen effect te hebben op de keuzes die de respondenten maken met betrekking tot werk en opleiding. In beide groepen zijn de belangrijkste criteria voor studiekeuze maatschappelijk status, inkomen en 'leuk werk'. Hoewel iedereen het belangrijk vindt om in een latere baan plezier in het werk te hebben, is er een duidelijke scheidslijn tussen respondenten voor wie de eerste twee criteria veel gewicht hebben en respondenten die hier minder aan hechten en 'leuk' vooropstellen. De eerste categorie gaat voor opleidingen die gericht zijn op het bedrijfsleven en wil iets met rechten, accountancy of economie gaan studeren. De tweede categorie wil een studie op het gebied van sport, zorg en welzijn, mode, muziek of film:

Je kijkt waar je veel geld kan verdienen en of het wel leuk is.

Man, 19 jaar, mbo ICT, Amstelveen, 2° groep

Ik wil misschien wel bedrijfseconomie doen en daarna accountancy.

Vrouw, 19 jaar, mbo 'ondernemer', Amsterdam, 2° groep

Ja sorry hoor, maar ik vind dat helemaal niets, al die cijfertjes. Ik wil in de verzorging werken, iets met mensen, dat is meer mijn ding.

Vrouw, 21 jaar, mbo detailhandel, Amsterdam, 2° groep

De respondenten zeggen zich niet te laten beïnvloeden door de economische crisis in hun keuze om te gaan werken of verder te gaan studeren. In de tweede groep zegt de respondent die verder gaat studeren, dat hij bang is dat dat er niet meer van komt als hij meteen gaat werken en gewend is aan een relatief hoog inkomen. In de tweede groep hebben de respondenten die verder gaan studeren als belangrijkste reden dat ze betere posities ambiëren dan met een mbo-opleiding mogelijk is. In de eerste groep is er één respondent die zijn studiekeuze voor de hogere hotelschool als gevolg van de crisis nog even wil overwegen, en eerst een jaartje gaat reizen:

Ik wilde eerst gaan studeren en daarna gaan reizen. Dat heb ik nu dus omgedraaid. Ik wil die crisis eerst even afwachten. De horeca wordt er zwaar door getroffen.

Man, 21 jaar, mbo hotelmanagement, Diemen, 1° groep

Op de vraag of op school aandacht is besteed aan de economische crisis met het oog op de arbeidsmarktpositie van mbo-schoolverlaters, wordt in beide groepen ontkennend geantwoord. Ze hebben op school niets gehoord over een verslechterde arbeidsmarktpositie voor mbo-schoolverlaters, laat staan dat ze zijn voorbereid op hoe te handelen als het niet lukt om een baan te vinden.

Rol van de overheid

Wanneer het onderwerp 'de rol van de overheid' ter tafel gebracht wordt, valt er in beide groepen een lange stilte. In beide groepen is er één respondent die te kennen geeft totaal niet in dit onderwerp geïnteresseerd te zijn. In de eerste groep is dit onderwerp aanleiding voor een beschouwing van de economische crisis. Eén respondent brengt naar voren dat 'de ellende' in Amerika begonnen is en dat het spijtig is dat de 'gewone man' (*het volk, de braafverdienende*) hier de dupe van is. Hierop wordt te berde gebracht dat de economische crisis ook positieve kanten heeft:

Ik zie er niet alleen iets slechts in. Aan elk nadeel zit ook een voordeel. Je wordt je bewuster.

Vrouw, 21 jaar, mbo zorg en welzijn, Purmerend, 1° groep

Bewuster van de waarde van geld.

Man, 21 jaar, mbo hotelmanagement, Diemen, 1° groep

Je realiseert je pas wat je hebt, als het weg is. Dan denk je bij je zelf: dit had ik slimmer moeten aanpakken.

Man, 21 jaar, mbo toerisme en recreatie, Amstelveen, 1° groep.

Mensen die veel geld kwijt zijn, zullen het voortaan zorgvuldiger aanpakken.

Vrouw, 21 jaar, mbo zorg en welzijn, Purmerend, 1° groep

Mensen zullen ook voorzichtiger worden met geld lenen. Mensen bouwen alleen maar schulden op en kunnen het dan niet terug betalen.

Man, 21 jaar, mbo hotelmanagement, Diemen, 1^e groep

Als reactie op het positieve verhaal worden in deze groep ook de negatieve kanten van de crisis naar voren gebracht. Zo zou volgens de respondenten de criminaliteit kunnen toenemen omdat mensen het armer krijgen en ze 'dan maar halen wat ze niet kunnen krijgen'.

In de tweede groep vertellen twee respondenten op de vraag naar de rol van de overheid, wat ze in de media over de economische crisis vernomen hebben. Eén van de meisjes vindt dat de overheid 'het geld niet goed uitgeeft'. Waarop de jongen reageert dat 'ze' het geld vooral aan de banken en het buitenland geven. Het meisje brengt naar voren dat de gemeente Amstelveen 12 miljoen verloren heeft door het op een 'verkeerde' bank te zetten (waarschijnlijk bedoelt ze Icesave). Beiden weten ook dat ABN-Amro overgenomen is door de Nederlandse staat en dat ING een forse kapitaalinjectie van de overheid heeft gekregen. Het meisje spreekt daarop haar waardering uit over de Rabobank waar het ondanks de crisis volgens haar nog steeds goed mee gaat:

Ik vind de Rabobank goed. Je hoort ze niet in de crisis.

Vrouw, 19 jaar, mbo 'ondernemer', Amsterdam, 2^e groep

Het tweede meisje is duidelijk onder de indruk van al deze kennis en vraagt hoe ze dat allemaal weten. De andere twee blijken de Spits te lezen op weg naar school en de jongen kijkt naar RTL7 met het oog op zijn aandelen. Ze voegen eraan toe dat het onderwerp hen ook niet bovenmatig interesseert maar dat ze wel op de hoogte willen blijven.

In beide groepen hebben de respondenten geen flauw idee over wat de overheid voor mbo-schoolverlaters doet. In de eerste groep vertelt een respondent dat haar zusje een brief kreeg toen ze vroegtijdig met haar mbo-studie was gestopt, met de vraag waarom ze niet meer naar school ging. Een andere respondent reageert hierop met een verhaal over een meisje dat een taakstraf kreeg omdat ze had gespijeld. De respondenten in deze groep zijn het erover eens dat dit een goede zaak is voor relatief jonge scholieren, maar niet voor de wat oudere groep:

Een 16-jarige kan dat nodig hebben. Die weet vaak nog niet wat hij wil. Maar als je 18, 19, 20 bent moet je op eigen benen staan.

Vrouw, 21 jaar, mbo zorg en welzijn, Purmerend, 1^e groep

Een vriend van mij was al 23 toen hij op het matje werd geroepen. Dat vind ik niet nodig. Als je wil, dan ga je niet naar school. Ik vind niet dat de overheid zich daar mee moet bemoeien.

Man, 21 jaar, mbo toerisme en recreatie, Amstelveen, 1^e groep.

Ja 23 gaat wel een beetje ver.

Man, 21 jaar, mbo hotelmanagement, Diemen, 1^e groep

In de tweede groep wordt daar hetzelfde over gedacht. De respondenten vinden het een goede zaak als studenten tot ongeveer 18 jaar onder druk worden gezet om hun opleiding af te maken:

Ik vind het wel goed. De jeugd heeft de toekomst. Je krijgt studiefinanciering, OV. Ze investeren wel in je.

Man, 19 jaar, mbo ICT, Amstelveen, 2^e groep

De respondent van 21 jaar die op dit moment werkloos thuis zit, vindt dat de overheid zich niet meer met haar moet bemoeien. De andere twee beamen dat.

In beide groepen vinden de respondenten dat de overheid vooral steun zou kunnen bieden aan vmbo-schoolverlaters bij het vinden van een geschikte vervolgopleiding. Hun ervaring is dat je dan vooral steun nodig hebt omdat je vaak niet weet welke kant je op wil. Meerdere respondenten ervaren op dit moment dat hun keuze toentertijd geen gelukkige is geweest. Zo zegt de jongen die voor recreatie en toerisme heeft gekozen dat hij zich toen niet realiseerde dat hij met die opleiding op kantoor terecht zou komen:

Toen ik voor recreatie en toerisme koos, dacht ik aan reizen en zo maar niet aan de hele dag op kantoor zitten.

Man, 21 jaar, mbo toerisme en recreatie, Amstelveen, 1^e groep.

Als je in de 4^e van het vmbo zit, heb je behoefte aan ondersteuning. Je weet dan nog niet wat je wil.

Vrouw, 21 jaar, mbo zorg en welzijn, Purmerend, 1^e groep

Ja, je moet er achter zien te komen wat je echt leuk vindt: tuinieren, iets met techniek, zorg.

Man, 21 jaar, mbo hotelmanagement, Diemen, 1^e groep

Volgens mij weet niemand hoeveel opleidingen er bestaan.

Vrouw, 20 jaar, mbo zorg en welzijn, Avenhoorn, 1^e groep

De respondenten zijn het er in beide groepen over eens dat hulp bij het vinden van werk alleen aan mbo-schoolverlaters aangeboden moet worden, als ze daar zelf behoefte aan hebben. Ze vinden dat je dan op een leeftijd bent dat je op eigen kracht werk zou moeten kunnen vinden. Hier speelt mee dat geen van de respondenten het gevoel heeft dat het

moeilijk zou kunnen zijn om een baan te vinden. Iedereen, zelfs de respondent met het slechtste arbeidsmarktperspectief (mbo niet afgemaakt en een half jaar werkloos), denkt makkelijk werk te kunnen vinden.

De overheid is geen onderwerp dat de respondenten boeit. Ze hebben weinig kennis over wat de overheid doet. Wel zijn er in beide groepen geluiden dat het een onderwerp is waarin je je meer zou moeten verdiepen omdat het wel belangrijk is:

Ik vind het belangrijk. Het gaat om je toekomst en die van je kinderen.

Vrouw, 21 jaar, mbo zorg en welzijn, Purmerend, 1° groep

We hebben er allemaal mee te maken. Veel mensen weten er niets van.

Man, 21 jaar, mbo hotelmanagement, Diemen, 1° groep

Ik weet er weinig van maar vind het sowieso belangrijk. Maar ik kan niet zeggen dat het me interesseert.

Man, 21 jaar, mbo toerisme en recreatie, Amstelveen, 1° groep.

Ik vind het zo'n gedoe en gedraai. Het is meer iets voor ouderen. Voor jongeren is er te weinig. Er is niet één partij waar ik het mee eens ben. Op wie moet ik dan stemmen?

Man, 21 jaar, mbo hotelmanagement, Diemen, 1° groep

In beide groepen wordt naar aanleiding van het onderwerp 'overheid' spontaan het onderwerp PVV of Wilders aan de orde gebracht. De respondenten zijn ambivalent in hun oordeel over deze politicus:

Wilders, ja daar heb ik wel van gehoord. Die wil geloof ik moslims gaan tellen.

Vrouw, 20 jaar, mbo zorg en welzijn, Avenhoorn, 1° groep

Ik ben het niet in alles met hem eens, maar sommige dingen die hij zeg, vind ik wel goed. Zoals met die criminelen. Het is gewoon een feit dat dat vaak moslims zijn.

Vrouw, 19 jaar, mbo 'ondernemer', Amsterdam, 2° groep

Ik vind ook dat ze hier strenger moeten worden.

Man, 19 jaar, mbo ICT, Amstelveen, 2° groep

Ik vind hem wel grappig maar ook een beetje apart.

Vrouw, 21 jaar, mbo detailhandel, Amsterdam, 2° groep

2 MKB-ers

Beschrijving van de groepen

Beide groepen zijn zeer gevarieerd qua samenstelling. In de eerste groep zitten vier ondernemers met een eigen bedrijf en één manager in loondienst, in de tweede groep is die verhouding drie (ondernemers) om twee (managers in loondienst). Ook zijn in beide groepen verschillende bedrijfsgroottes en branches vertegenwoordigd. De grootte van de bedrijven van de respondenten varieert van 13 tot 120 in de eerste groep en 10 tot 100 fte's in de tweede groep.

De twee groepen verschillen aanzienlijk wat betreft toon en onderwerpen die door de deelnemers in de discussie worden aangedragen. De toon in de tweede groep is veel pessimistischer dan in de eerste groep. De respondenten lijken zelf veel meer problemen als gevolg van de crisis in hun bedrijven te ervaren dan die in de eerste groep. Ook zien ze de toekomst somberder in en zijn ze veel negatiever over de rol van de overheid. In de eerste groep ligt de nadruk veel meer op de typische problemen van de kleinere ondernemer zoals het vinden van goed en gemotiveerd personeel en overheidsregels als storende factor. Men schat de ernst van de crisis veel minder in dan in de tweede groep en ziet al een kentering ten positieve. Een respondent die daar anders over denkt, krijgt weinig weerklank:

Volgens mij valt het wel mee. In de ons omringende landen gaat het al weer beter. Ik denk dat we in 2010 het ergste wel gehad hebben.

Man, 62 jaar, exporteur, hbo, Hoofddorp, 1° groep

Ik ben het daar niet helemaal mee eens. In het eerste kwartaal hebben ze minder kosten maar ook minder winst gemaakt. Straks moeten ze weer mensen aannemen en gaan de kosten ook aanzienlijk omhoog.

Man, 36 jaar, speelgoedbedrijf, hbo, Amsterdam, 1° groep

Ik denk zelf ook dat we het ergste gehad hebben, gevoelsmatig dan.

Vrouw, 49 jaar, bakkerij, mbo, IJmuiden, 1° groep

Mee eens. We merken het ook aan de bierprijzen, die is alweer omhoog gegaan.

Vrouw, 40 jaar, horecabedrijf, mbo, IJmuiden, 1° groep

In de tweede groep is de toon waarop over de ernst van de crisis gesproken wordt veel pessimistischer:

Ik denk dat die crisis heel ernstig is.

Vrouw, 50 jaar, directeur evenementenbureau, hbo, Amsterdam, 2° groep

Dat denk ik ook. Als ik om me heen kijk, zie ik dat in sommige bedrijven 10 à 15 procent personeel ontslagen wordt. Ik merk dat de kosten voor de exploitatie van mijn zaak steeds hoger worden. Ik vind dat heel zorgwekkend.

Man, 56 jaar, directeur retail, hbo, Rotterdam, 2e groep

We zijn dit nog niet te boven. Eer dat de woningbouw zich gaat herstellen.

Man, 57 jaar, directeur bedrijf keukenplaatsingen, hbo, Amsterdam, 2^e groep

Ik denk ook dat ons nog heel wat te wachten staat.

Vrouw, 50 jaar, directeur evenementenbureau, hbo, Amsterdam, 2^e groep

In de eerste groep hebben de respondenten een minder uitgesproken mening over de rol van de overheid in de economische crisis dan in de tweede groep. De discussie over de rol van de overheid spitst zich vooral toe op algemenere onderwerpen zoals de regelgeving rond ziekte en arbeidsongeschiktheid en het anti-rookbeleid (een van de respondenten heeft een horecabedrijf).

In de tweede groep is vanaf het begin duidelijk dat drie van de vier respondenten ernstige last hebben van de crisis. De emoties lopen hier dan ook hoger op dan in de eerste groep vooral ten opzichte van de overheid:

Ik denk dat we op een ongelooflijke manier worden besodemieterd door de overheid. Sommige bedrijfstakken worden van geld voorzien en ons ondernemers laten ze in de kou staan.

Man, 56 jaar, directeur retail, hbo, Rotterdam, 2^e groep

Ze hebben totaal geen visie. Het gaat niet over de kleur van de partij, ik heb nog nooit zo'n visieloze leiding gezien als deze regering.

Man, 57 jaar, directeur bedrijf keukenplaatsingen, hbo, Amsterdam, 2^e groep

Het verschil tussen de twee groepen is wellicht te verklaren uit het feit dat in de eerste groep de kleinere middenstanders (kapsalon, bakker, horeca) in de meerderheid zijn en het opleidingsniveau van de deelnemers lager is: de drie middenstanders hebben een mbo-opleiding. In de tweede groep zijn alle deelnemers hoger opgeleid.

Economische crisis

Uit de associaties bij economische crisis blijkt al dat de respondenten in de eerste groep de crisis niet als een ernstig en bedreigend fenomeen ervaren. De eerste associatie is 'kansen', als reactie daarop volgen een aantal negatieve associaties zoals massaontslagen en 'het gaat minder'. Uit de discussie blijkt dat de respondenten ambivalent zijn over de ernst van de crisis:

Mensen worden bang gemaakt door de media. Iedere keer wordt er weer gehamerd op hoe slecht het wel niet gaat.

Man, 39 jaar, kapsalon, mbo, Volendam, 1^e groep

Ja maar anderzijds gebeuren er ook verschrikkelijke dingen. Ik hoorde dat werknemers van de KPN 's avonds thuis bij de telefoon moesten blijven omdat ze een telefoontje konden krijgen dat ze ontslagen waren.

Man, 62 jaar, exporteur, hbo, Hoofddorp, 1^e groep

Aan de ene kant worden mensen ontslagen en aan de andere kant is het heel moeilijk om goed personeel te vinden.

Vrouw, 40 jaar, horecabedrijf, mbo, IJmuiden, 1^e groep

Ik merk het wel aan de omzet in mijn kapperszaak in Purmerend maar niet in die in Volendam. In Purmerend komen mijn vaste klanten nu minder vaak. In Volendam is dat niet het geval. Ik denk dat ze in Volendam harder werken en ook meer te besteden hebben.

Man, 39 jaar, kapsalon, mbo, Volendam, 1^e groep

In de horeca heb je pieken en dalen. Dat heeft ook te maken met trends. We hebben veel last gehad van het rookverbod. Het is dus moeilijk te zeggen of een slechter bedrijfsresultaat aan de crisis ligt of aan andere factoren.

Vrouw, 40 jaar, horecabedrijf, mbo, IJmuiden, 1^e groep

Opvallend is dat in deze groep meer geklaagd wordt over slecht personeel dan over de gevolgen van de economische crisis: vooral jongere werknemers zouden slecht opgevoed en niet gemotiveerd zijn. Dit onderwerp wordt al meteen aan het begin van de discussie aan de orde gesteld door de kapper en de ondernemer die een aantal bakkerszaken heeft. Hun klachten vinden vooral weerklank bij de horecaondernemer:

Ik droom van vier kapsalons, maar doordat ik mijn personeel goed heb leren kennen, houd ik het toch maar bij twee zaken en misschien ga ik wel terug naar één.

Man, 39 jaar, kapsalon, mbo, Volendam, 1e groep

Ja, personeel is een drama. Ze doen maar wat. Het eerste wat ze vragen is hoeveel vakantie ze hebben en hoeveel geld ze krijgen.

Vrouw, 49 jaar, bakkerij, mbo, IJmuiden, 1e groep

Ook in de tweede groep zijn er klachten over de kwaliteit van het personeel, maar dit onderwerp komt pas later in de discussie aan de orde en er wordt minder lang bij stilgestaan dan in de eerste groep.

In beide groepen wordt wel geconcludeerd dat de arbeidsmoraal vandaag de dag nogal te wensen overlaat en dat vooral jongere en lager opgeleide werknemers (mbo-niveau) slecht voorbereid zijn op de arbeidsmarkt en weinig gemotiveerd zijn.

In de tweede groep is het overwegend kommer en kwel als het onderwerp economische crisis aan de orde komt. Deze respondenten blijken ook zelf in meer of mindere mate door de crisis getroffen te zijn. Eén respondent beklagt zich erover dat de banken geen kredieten meer verlenen. De manager van het verpakkingsbedrijf vertelt dat hij nauwelijks orders meer krijgt. De eigenaar van het beveiligingsbedrijf moet harder onderhandelen over de prijs en merkt dat zijn klanten steeds vaker bezuinigen op de beveiliging. De manager van een bedrijf dat keukens plaatst, zegt dat zijn bedrijf last heeft van de afgenomen bouwactiviteiten als gevolg van de crisis. De eigenaresse van het evenementenbureau zegt zelf nog redelijk te draaien maar merkt aan haar klanten wel dat het slechter gaat.

De respondenten in deze groep zijn het er dan ook over eens dat de crisis heel ernstig is. Meer dan in de eerste groep komt het 'domino-effect' van de crisis aan de orde:

Het mes snijdt aan twee kansen. Veel mensen worden werkloos en hebben minder te verteren. Om me heen hoor ik cijfers van 10-15% van het personeel dat er uit moet. Tegelijkertijd verhoogt de overheid de kosten voor ondernemers. Mensen hebben geen idee hoe hoog de kosten voor de exploitatie van mijn zaak zijn.

Man, 56 jaar, directeur retail, hbo, Rotterdam, 2° groep

Als het met de woningbouw niet goed gaat, zie je dat er ook steenfabrieken over de kop gaan.

Man, 57 jaar, directeur bedrijf keukenplaatsingen, hbo, Amsterdam, 2° groep

De respondenten in de eerste groep lijken zelf minder last te hebben van de crisis. Ze brengen naar voren dat de crisis ook kansen biedt. Zo zou de crisis een appel doen op de creativiteit van de ondernemer om zich te onderscheiden van zijn concurrenten. Zo vertelt de horecaondernemer dat ze quizavonden in haar café organiseert om zo klanten te trekken:

Eerst huurde ik bandjes in om klanten aan te trekken. Dat is wel een dure grap. Nu het wat minder gaat organiseer ik quizavonden in mijn café. Dat hoeft niet veel te kosten en het slaat enorm aan.

Vrouw, 40 jaar, horecabedrijf, mbo, IJmuiden, 1° groep

Andere respondenten in deze groep vertellen hoe zij hun klanten aan zich proberen te binden. De ondernemer met een aantal bakkerszaken vertelt dat ze haar zaken nu ook op zondag opent: ze verdient daar naar eigen zeggen zo goed als niets mee maar haar

klanten waarderen het erg. De kapper zegt dat hij zijn vaste klanten af en toe een cadeautje geeft zoals een föhn of een krultang.

In de tweede groep komt creativiteit alleen aan de orde als het om klanten gaat die creatief zijn in het bedenken van manieren om te bezuinigen:

Bedrijven worden steeds creatiever in het besparen van geld. Ze huren nu studentjes in bij de receptie in plaats van professionele beveiliging.

Man, 62 jaar, exporteur, hbo, Hoofddorp, 1^e groep

De respondenten uit de eerste groep verschillen aanzienlijk van de respondenten in de tweede groep, als het gaat om de inschatting van de ernst van de crisis. Ze zien al tekenen van verbetering en denken dat in 2010 het ergste voorbij zal zijn. Alleen de manager van de speelgoedfabriek heeft zijn twijfels of het zo snel voorbij zal zijn. Hij is in de groep ook de enige die duidelijk de gevolgen van de crisis in zijn eigen bedrijf ondervindt.

In de tweede groep denken de respondenten dat de crisis zeker nog een aantal jaren zal voortduren en dat er daarna ook een periode van herstel nodig zal zijn voordat er weer sprake kan zijn van een economische bloeiperiode. In deze groep is ook een respondent die op de maatschappelijke neveneffecten van de crisis wijst:

Ik denk dat ook de criminaliteit toeneemt. Mensen die geen werk en geen geld hebben maar toch de behoefte hebben om dingen te kopen. Ook het huiselijk geweld zal toenemen doordat mensen werkloos thuis zitten en gefrustreerd raken.

Man, 56 jaar, directeur retail, hbo, Rotterdam, 2^e groep

De respondenten in de tweede groep verwachten ook ernstige gevolgen van de crisis voor de staatskas. Ze zijn bang dat er op termijn zware bezuinigingsmaatregelen genomen zullen moeten worden door de overheid.

In beide groepen komt de rol van de banken aan de orde. Deze wordt negatief beoordeeld. De respondenten zijn het er in beide groepen over eens dat de banken belemmerend werken op het herstel van de economie omdat ze de geldkraan dichthouden. Dit wordt als extra frustrerend ervaren omdat de overheid de banken forse kapitaalinjecties heeft gegeven, juist om te stimuleren dat de banken makkelijker kredieten geven aan het bedrijfsleven.

In de tweede groep lijkt de frustratie hierover groter dan in de eerste. De discussie wordt met meer emotie gevoerd en de roep om maatregelen is ook sterker:

Ik vind dat in Nederland niemand het boetekleed aantrekt. Er worden geen lessen uit getrokken. Die man van de Nederlandse Bank die zou moeten aftreden. Die had het in zijn functie moeten zien aankomen en tijdig maatregelen moeten treffen.

Vrouw, 50 jaar, directeur evenementenbureau, hbo, Amsterdam, 2^e groep

Als ze in het bedrijfsleven zo zouden handelen als bij de banken, dan hadden ze nu vastgezet. De banken zijn door de overheid geholpen, en nu weigeren ze om ondernemers te helpen die krediet willen.

Man, 57 jaar, directeur bedrijf keukenplaatsingen, hbo, Amsterdam, 2^e groep

Ik denk dat meneer Bos beter moet opletten. In plaats van kredieten te verschaffen zijn de banken bezig hun balans op orde te brengen.

Man, 56 jaar, directeur retail, hbo, Rotterdam, 2^e groep

Twee respondenten uit deze groep blijken ook zelf last te hebben van banken die onwillig zijn om krediet te verschaffen.

Ja, ik heb er last van.

Man, 56 jaar, directeur retail, hbo, Rotterdam, 2^e groep

Ik ook. De geldstroom droogt op. Je gaat je crediteuren later betalen.

Man, 57 jaar, directeur bedrijf keukenplaatsingen, hbo, Amsterdam, 2e groep

Drie van de vijf respondenten in de tweede groep zijn bezig om in hun eigen bedrijf maatregelen te nemen die tot kostenbesparing moeten leiden. Eén doet dat door alle uitgaven nog eens tegen het licht te houden en te kijken waarop bezuinigd kan worden, de tweede respondent gaat zijn personeel inkrimpen door tijdelijke contracten niet te verlengen, de derde bespaart op de advertentiekosten.

Op de vraag welke bedrijven het meeste last hebben van de economische crisis, worden in deze groep bouwbedrijven genoemd en bedrijven die afhankelijk zijn van de bouw. In de eerste groep worden ook bedrijven genoemd die luxe goederen leveren. In deze groep wordt gedacht aan juweliers en duurdere kledingzaken. De kapper zegt ook wel iets van de crisis te merken: in zijn zaak in Purmerend zouden de klanten minder vaak hun haar laten doen dan voorheen. Ook de artikelen die onder de categorie 'grotere aanschaf' vallen, zoals witgoed, worden volgens deze respondenten minder gekocht dan voorheen: mensen zouden geneigd zijn om grote aankopen zoals een wasmachine of droger nog even uit te stellen. Om die reden zou het momenteel slecht gaan met de witgoedbranche.

Rol van de overheid

In de eerste groep komt de overheid vooral aan de orde in verband met de regelgeving. Hierbij wordt zowel gerefereerd aan de gemeentelijke als de landelijke overheid. Overheid wordt geassocieerd met 'regeltjes', bureaucratie, tegenwerking en lange wachttijden in verband met vergunningen. Verder zou de overheid ondernemers onnodig op kosten jagen:

Ik ben uit Haarlem vertrokken vanwege de kosten. Ik moest op een gegeven moment 200 euro betalen voor een reclamebord. In Purmerend is dat 100 euro per jaar.

Man, 39 jaar, kapsalon, mbo, Volendam, 1^e groep

Waar wij ons aan storen dat we de ARBO-dienst in moeten schakelen als iemand ziek is. Ze doen veel voor je, maar je betaalt er ook veel voor.

Vrouw, 49 jaar, bakkerij, mbo, IJmuiden, 1^e groep

Er zijn ook positieve geluiden te horen in de eerste groep. Zo vindt de kapper het een goede zaak dat in zijn branche het lage btw-tarief van 6% geldt. Ook de kapitaalinjecties van de staat in de banken wordt als een positief punt aangemerkt zonder dat dit door anderen wordt weersproken.

Als gevraagd wordt naar de rol van de overheid in de economische crisis, is de reactie dat men daar weinig kijkt op heeft:

Ik zou daar geen antwoord op kunnen geven.

Man, 62 jaar, exporteur, hbo, Hoofddorp, 1^e groep

Ik zit te denken of ik daar iets zinnigs over kan zeggen.

Vrouw, 49 jaar, bakkerij, mbo, IJmuiden, 1e groep

Ze hebben geld in de banken gestoken, meer zou ik niet weten.

Vrouw, 40 jaar, horecabedrijf, mbo, IJmuiden, 1e groep

Daar kan ik niet over oordelen. Ieder zijn vak, zeg ik altijd.

Man, 39 jaar, kapsalon, mbo, Volendam, 1e groep

Eén van de respondenten merkt op dat regering veel geld in de banken gestoken heeft en dat dit wellicht een goede zaak is geweest. De andere respondenten reageren hier nauwelijks op en brengen het onderwerp van de discussie weer op storende regels van de overheid die belemmerend werken voor ondernemers.

De respondenten in deze groep zijn van mening dat het MKB meer ondersteuning zou moeten krijgen van de overheid. Opgemerkt wordt dat het MKB een hele hoop werkgelegenheid creëert en dus belangrijk is voor de Nederlandse economie. Men zegt over het algemeen weinig te merken van maatregelen ter ondersteuning van het MKB. Zo

heeft men nog niets gemerkt van een verminderde regelgeving die door de overheid was aangekondigd voor het MKB.

De respondenten in de tweede groep hebben wel een uitgesproken mening over de rol van de overheid in de crisis. Het oordeel hierover is uitgesproken negatief:

Wij hebben geen leiders. Ze hebben totaal geen visie.

Vrouw, 50 jaar, directeur evenementenbureau, hbo, Amsterdam, 2^e groep

In het begin riepen ze: er is niets aan de hand. Alleen de banken hebben problemen, verder gebeurt er niets. Ze hebben het totaal niet voorzien.

Man, 64 jaar, directeur verpakkingsbedrijf, hbo, Diemen, 2^e groep

De kritiek in deze groep spitst zich aanvankelijk vooral toe op wat door de respondenten de graaicultuur wordt genoemd:

Het is een ongelooflijke graaicultuur geweest en politici hebben daar ook aan mee gedaan.

Man, 56 jaar, directeur retail, hbo, Rotterdam, 2^e groep

Ze (politici) spekken zichzelf ook enorm. Iemand die drie maanden in de kamer heeft gezeten krijgt een wachtgeldregeling voor jaren. Dat vind ik heel storend.

Vrouw, 50 jaar, directeur evenementenbureau, hbo, Amsterdam, 2^e groep

Die vrouw van de Staatsloterij verdient 4 ton. Ze hoeft alleen maar het management te doen. Balkenende die mag van mij 4 ton verdienen, die heeft geen eenvoudige baan.

Man, 56 jaar, directeur retail, hbo, Rotterdam, 2^e groep

De belangrijkste kritiek op het regeringsbeleid is dat er te weinig wordt gedaan aan de economische crisis. De overheid zou volgens de deelnemers maatregelen moeten treffen die getuigen van een langere termijnvisie. Er wordt in positieve zin gewezen op de maatregelen die in Frankrijk en Duitsland door de overheid zijn genomen:

In Duitsland en Frankrijk hebben ze wel maatregelen genomen. In Duitsland zijn ze begonnen met die sloopregeling voor oude auto's. In Frankrijk beschermen ze hun eigen industrie. Roquefort mag alleen zo heten als die kaas ook daar vandaan komt. Goudse kaas mag ook uit Griekenland komen.

Vrouw, 50 jaar, directeur evenementenbureau, hbo, Amsterdam, 2^e groep

De enige maatregel die de regering voor de langere termijn wil nemen – de verhoging van de pensioenleeftijd - kan echter niet op de goedkeuring rekenen van de respondenten:

Ze zeggen dat mensen steeds ouder worden. Ik heb daar mijn twijfels over. Als je ziet hoeveel mensen voortijdig geveld worden door kanker.

Man, 56 jaar, directeur retail, hbo, Rotterdam, 2^e groep

Ja steeds meer en steeds jonger.

Man, 38 jaar, directeur beveiligingsbedrijf, hbo, Amsterdam, 2^e groep

Ja we hebben ook steeds meer te maken met vervuiling.

Vrouw, 50 jaar, directeur evenementenbureau, hbo, Amsterdam, 2^e groep

De respondenten in de tweede groep vinden dat met name de banken veel harder aangepakt dienen te worden. Er zou volgens hen meer controle moeten komen op het doen en laten van de banken. Managers van de banken die medeverantwoordelijk zijn voor gemaakte fouten zouden ontslagen moeten worden, en er zouden straffen uitgedeeld moeten worden als banken zich niet aan de afspraken houden (bijvoorbeeld het verlenen van kredieten aan het bedrijfsleven). Behalve kritiek op de aanpak van de economische crisis, heeft men ook kritiek op het overheidsbeleid in het algemeen. Dat komt naar voren als gevraagd wordt hoe de overheid MKB-ers in de economische crisis kan ondersteunen. De respondenten zijn van mening dat de overheid ondernemerschap onvoldoende stimuleert:

Je wordt niet geactiveerd om als ondernemer een bijdrage te leveren aan de samenleving.

Man, 56 jaar, directeur retail, hbo, Rotterdam, 2^e groep

Je moet beloofd worden als ondernemer. Er zit geen uitdaging meer in. De spirit en vechtlust moet beloofd worden.

Man, 57 jaar, directeur bedrijf keukenplaatsingen, hbo, Amsterdam, 2^e groep

Die gasten krijgen hoge bonussen en als ik winst draai, wordt ik belast.

Man, 64 jaar, directeur verpakkingsbedrijf, hbo, Diemen, 2^e groep

Een respondent vindt dat het middenstandsdiploma weer ingevoerd moet worden. Volgens hem is dat alleen maar afgeschaft omdat het een te hoge drempel zou vormen voor allochtone ondernemers. Een andere respondent vindt dat investeren aantrekkelijk gemaakt moet worden bijvoorbeeld door investeringskredieten en een hogere investeringsaftrek.

De respondenten in de tweede groep zijn eensgezind in hun mening dat de kwaliteit van het bestuur te wensen overlaat in Nederland. Dat geldt zowel voor de landelijke als de gemeentelijke overheid. De overheid wordt getypeerd als log en moeizaam, moeilijk te benaderen en geld verkwistend. Er wordt gerefereerd aan het Wallenbeleid van de gemeente Amsterdam en de problemen bij de aanleg van de Noord-Zuidlijn in dezelfde gemeente. Ook het bouwfraude schandaal wordt genoemd als een voorbeeld van een falende overheid:

*De Wallen zijn een dependance geworden van het Confectiecentrum.
Wat die Asscher doet klopt gewoon niet. Ik zie overal Ai Amsterdam
hangen. Er is een vertrutting gaande.*

Vrouw, 50 jaar, directeur evenementenbureau, hbo, Amsterdam, 2° groep

*De overheid is met symptoombestrijding bezig. Ze moeten de
vrouwenhandel en de criminaliteit bestrijden maar niet de Wallen
sluiten.*

Man, 56 jaar, directeur retail, hbo, Rotterdam, 2° groep

Conclusies

1 Mbo-schoolverlaters

Toekomstplannen

De mbo-schoolverlaters zijn op verschillende manieren met hun toekomst bezig. Bijna allemaal zijn ze van plan om verder te studeren. De redenen daarvoor zijn verschillend. Sommigen zijn teleurgesteld in het loopbaanperspectief dat de afgeronde opleiding hun biedt (kantoorwerk, saai), anderen worden gedreven door een zo hoog mogelijke positie op de maatschappelijke ladder. De eerste categorie is vooral op zoek naar een opleiding die leidt tot 'leuk' en bij hen passend werk. Ze kiezen vaak voor een opleiding in de zorg, sport of creatieve vakken. Het niveau van de opleiding (mbo of hbo) is dan minder belangrijk. De laatste categorie streeft naar een zo hoog mogelijke opleiding met het oog op de toekomstige verdien capaciteit. Ze willen doorstuderen, liefst op hbo-niveau, en kiezen voor opleidingen die maatschappelijk aanzien genieten zoals rechten en commerciële economie.

De deelnemers verschillen ook in de mate waarin ze hun plannen uitgestippeld hebben. Sommigen weten precies wat ze willen als het om opleiding en werk gaat, anderen zijn nog zoekende. Binnen deze groep zijn er die overwegen om een tijdje te gaan reizen of naar het buitenland te gaan om de keuze voor studie en/of werk nog een tijdje uit te kunnen stellen.

Economische crisis

Het onderwerp 'economische crisis' leeft nauwelijks bij de mbo-schoolverlaters. Ze hebben erover gehoord via de media en verhalen van vrienden en familie, maar het is geen onderwerp dat hen persoonlijk bezighoudt. De persoonlijke ervaringen met de crisis zijn sporadisch en beperken zich tot het niet verlengen van een tijdelijk contract in een bijbaantje of ouders die wat geld hebben verloren door de waardevermindering van aandelen. Hoewel er bij sommigen in eerste instantie wel een schrikreactie was door alle aandacht in de media, is die schrik inmiddels weggeëbd. Daarbij speelt een belangrijke rol dat de indruk werd gewekt dat de crisis ernstige consequenties zou hebben voor grote groepen Nederlanders in de vorm van werkloosheid en achteruitgang in welvaart en dat de jongeren daar tot nu toe niets van gemerkt hebben. Daar moet bij worden opgemerkt dat geen van de respondenten op het moment dat het onderzoek plaatsvond een vaste baan heeft of actief op zoek is naar werk. De ernst van de crisis wordt door alle deelnemers zwaar onderschat. De meesten denken dat de crisis vanzelf overwaait en dat in de loop van 2010 het ergste achter de rug is. Voor langere termijn effecten wordt niet gevreesd. Hoewel men zich realiseert dat de crisis tot gevolg kan hebben dat de overheid in de nabije toekomst bezuinigingsmaatregelen zal moeten treffen, is het besef dat men

daar ook zelf de gevolgen van kan ondervinden nauwelijks aanwezig en maakt weinig indruk op de respondenten. Er leeft sterk het gevoel van 'wie dan leeft, dan zorgt'.

Arbeidsmarktpositie

Geen van de respondenten heeft zorgen over de eigen arbeidsmarktpositie. Iedereen gelooft sterk in zijn eigen kwaliteiten. Dit geldt zowel voor de ambitieuze deelnemers als de deelnemers die het vooral belangrijk vinden om een 'leuke' baan te vinden. Als je voldoende gemotiveerd bent en weet wat je wil, moet het lukken om werk te vinden. Zelfs de deelnemster met het slechtste arbeidsmarktperspectief – ze heeft haar mbo-opleiding niet afgemaakt en is al een half jaar werkloos – is er heilig van overtuigd dat ze op korte termijn werk kan krijgen als ze dat wil. De deelnemers laten zich in hun keuzes voor wel of niet doorstuderen dan ook nauwelijks beïnvloeden door het feit dat er een economische crisis is en het arbeidsmarktperspectief wellicht verslechterd is. Ook de studiekeuze lijkt hier nauwelijks door beïnvloed te worden. Tegenover het argument dat er in de zorg altijd werk is, staat het tegenargument dat hier bezuinigd kan gaan worden waardoor de werkgelegenheid weer op de tocht staat. Tegenover een grotere baanonzekerheid in het bedrijfsleven, staat een hogere verdien capaciteit. Paradoxaal genoeg ontkennen de mbo-ers dus het effect van de crisis op hun arbeidsmarktperspectief maar gedragen ze zich er wel naar: bijna niemand waagt het op dit moment zijn kansen op de arbeidsmarkt te beproeven.

Rol van de overheid

De overheid is in de belevingswereld van de jongeren nagenoeg non-existent. De meesten volgen het doen en laten van de huidige regering nauwelijks. De interesse hierin is gering. Wel is er bij de jongeren het besef dat het geen onbelangrijk onderwerp is. Het gaat immers, zoals één van de deelnemers het verwoordt, om je toekomst en die van je kinderen. Informatie over politiek en regeringsbeleid wordt echter als ontoegankelijk en saai ervaren. Een enkeling volgt het nieuws via de gratis dagbladen op weg naar school in het openbaar vervoer.

Bemoeyenis van de overheid met mbo-ers staat haaks op de breed gedeelde notie bij deze doelgroep dat je op deze leeftijd in staat moet zijn om op eigen kracht je weg te zoeken op de arbeidsmarkt.

2 MKB-ers

Beleving van de crisis

De verschillen in hoe de economische crisis wordt beleefd, zijn groot tussen de twee groepen MKB-ers. In de ene groep leeft de economische crisis veel minder en zeggen de deelnemers er weinig van te merken. In de andere groep daarentegen hebben ondernemers naar eigen zeggen veel last van de crisis. Ze krijgen geen krediet meer van de bank, moeten harder onderhandelen over prijzen of merken dat er nauwelijks meer offertes worden aangevraagd. Een mogelijke verklaring van dit verschil is de samenstelling van de groepen. In de eerste groep domineren de kleinere middenstanders: een horecaondernemer, een eigenaar van een aantal bakkerszaken en een kapper met twee kapsalons. Zij zeggen niet zoveel van de crisis te merken en twifelen in het geval van tegenvallende bedrijfsresultaten of deze wel aan de crisis geweten kunnen worden. Zo heeft de kapper met twee kapsalons zijn omzet in de ene zaak wel enigszins zien dalen, maar in de andere weer niet. De horecaondernemer zegt dat ze veel meer last heeft gehad van de gevolgen van het rookverbod in de horeca dan van de crisis. Deze ondernemers zien ook de positieve kanten van een economische crisis. Het zou kansen bieden en ondernemers prikkelen hun creativiteit te gebruiken om zich te onderscheiden van de concurrentie.

De ondernemers in de tweede groep zijn veel pessimistischer over de ernst, de gevolgen en de duur van de economische crisis. Ze lijken er zelf ook meer van te lijden te hebben dan de deelnemers in de eerste groep. Dit maakt dat ze met meer emotie spreken over het onderwerp.

Rol van de overheid

De ondernemers in de eerste groep zijn in geringe mate op de hoogte van het nieuws rond de crisis. Ze lijken alleen de saillante nieuwsfeiten opgemerkt te hebben zoals de kapitaalinjecties in de banken door de overheid. Wellicht is ook het opleidingsniveau hier debet aan: de meesten zijn lager (mbo) opgeleid (in tegenstelling tot de tweede groep waar iedereen een hbo-opleiding heeft genoten).

Met name de kleinere middenstanders hebben een beperkt beeld van de maatregelen die de huidige regering treft om de crisis te bestrijden. Ze weten alleen dat de banken financiële steun van de overheid ontvangen hebben. Ze hebben daar geen uitgesproken mening over. Dat is wel het geval met het overheidsbeleid ten aanzien van het MKB in het algemeen. Er wordt veel geklaagd over de regelzucht van de overheid vooral op gemeentelijk niveau.

In de tweede groep is veel kritiek te horen op de overheid. Deze is volgens de deelnemers niet alleen deels schuldig aan de ontstane situatie – de regering zou de signalen dat het fout ging met de banken onvoldoende opgepikt hebben – maar schiet ook te kort in het bestrijden van de crisis. De enige maatregel die de goedkeuring kan wegdragen van de deelnemers – de kapitaalinjecties van de overheid in de banken – wordt volgens hun nu tenietgedaan door onvoldoende toezicht op de banken. Deze

zouden de financiële steun gebruiken om hun balans weer op orde te krijgen, in plaats van kredieten te verstrekken aan ondernemers. Meerdere deelnemers in deze groep zeggen zelf last te ondervinden van banken die weigerachtig zijn om kredieten te verschaffen.

De ernst van de crisis wordt in deze groep veel zwaarder ingeschat dan in de eerste groep. Men denkt dat de crisis en de gevolgen daarvan zeker nog een aantal jaren zullen voortduren en dat die gevolgen zich zullen uitstrekken naar alle segmenten van de samenleving. Men denkt aan bedrijven die over de kop gaan, een toenemende werkloosheid en daarmee afnemende koopkracht, en bezuinigingsregelen om de staatskas weer op orde te krijgen.

De kritiek op de regering is scherp, niet alleen wat betreft haar de rol in de economische crisis maar ook in het algemeen. De huidige regering wordt verweten onvoldoende visie op de toekomst te hebben en de problemen weinig daadkrachtig aan te pakken. Niet alleen de landelijke ook de gemeentelijke overheid wordt bekritiseerd. In dat verband wordt gewezen op de Noord/Zuidlijn in Amsterdam en het Wallenproject in dezelfde gemeente.

3 Discussie

Mbo-schoolverlaters

De mbo-schoolverlaters lijken slecht voorbereid te zijn op hun entree op de arbeidsmarkt in economisch moeilijke tijden. Tot voor kort hebben ze ervaren dat het relatief makkelijk was om een bijbaantje te vinden. Het besef dat hun kansen op de arbeidsmarkt duidelijk kleiner zijn geworden als gevolg van de economische crisis, is nagenoeg afwezig. De vraag is hoe deze jongeren zullen reageren als straks blijkt dat het moeilijk is om geschikt te werk te vinden. Te verwachten is dat de mbo-ers die zich in hun keuzes voor studeren of werken vooral laten leiden door het streven naar een zo hoog mogelijke positie op de maatschappelijke ladder, hier adequater op zullen reageren en er minder last van zullen hebben dan de mbo-ers die minder concreet met hun toekomst bezig zijn en een minder realistisch beeld hebben van hun mogelijkheden op de arbeidsmarkt. Dit pleit ervoor om juist deze groep al tijdens de opleiding intensiever te begeleiden in studie en loopbaanplanning.

MKB-ers

Opvallende uitkomst is dat de kleinere middenstanders de gevolgen van de crisis niet sterk lijken te ervaren. Deze deelnemers zeggen weinig zicht te hebben op macro-economische ontwikkelingen en gaan vooral af op hun eigen ervaringen. Ze zeggen geen kijk te hebben op hoe de overheid/regering de crisis aanpakt en hebben alleen een oordeel (meestal negatief) over maatregelen of beleid als ze er zelf mee te maken hebben (gehad). De economische crisis lijkt bijna als een natuurverschijnsel ervaren te worden dat vanzelf weer overwaait. Het is hun beleving vooral zaak om de eigen onderneming extra te 'schragen' (bijvoorbeeld door extra in te zetten op klantenbinding), zodat deze overeind blijft tot er betere tijden aanbreken. Wellicht is het deze groep

ondernemers eigen om uit te gaan van eigen kracht en creativiteit om het hoofd boven water te houden.

Daartegenover staan de ondernemers van grotere bedrijven die wel degelijk te lijden hebben onder de crisis. Zij hebben het gevoel dat de regie hen uit handen is geslagen en dat de regering te weinig doet om de bedrijven in deze moeilijke tijden te steunen. Vooral de banken worden als de boosdoeners aangewezen. Deze zouden door de overheid veel meer onder druk moeten worden gezet om soepeler te zijn in het verstrekken van kredieten.

